

Часлав В. Николић²²

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

ПЕРСПЕКТИВЕ ПРОУЧАВАЊА СРЕДЊОВЕКОВНЕ УМЕТНОСТИ У РАДОВИМА ПЕРА СЛИЈЕПЧЕВИЋА

Сажетак: У раду се предочавају основне позиције разумевања српске средњовековне културе и уметности у радовима угледног германисте и проучаваоца српске књижевности Пера Слијепчевића. Током живота и рада у Скопљу тридесетих година 20. века Слијепчевић је био у непосреднијем додиру са означитељима српске културне традиције, па је детаљније упознавао сакралну уметност и архитектуру, историју и књижевност средњег века. Радови Пера Слијепчевића о старој српској уметности, о њеним историјским, културолошким, сакралним и симболичким вредностима, обично се посматрају на маргини укупног и веома садржајног филолошког, педагошког, културног и друштвеног ангажовања њиховог аутора. А ипак, у њима се могу препознати важне перспективе мишљења и релевантни прилози савременој историзацији српске културе и уметности. Премда су ови радови у хоризонту укупног дела и ангажовања Пера Слијепчевића некако скривити, тихи, ипак је и његова мисао о уметности средњег века колико показатељ разноврсности Слијепчевићевог знања и аутентичног дара за научно проучавање те уметности и тога времена, толико показатељ и оне дубине културног искуства без које се ни централне димензије књижевног, културног или образовног израза не би могле тако снажно остварити.

Кључне речи: Перо Слијепчевић, средњи век, историја, уметност, култура.

Истакнута фигура проучавања српске књижевности и културе, немачке књижевности и филозофије, веома ангажована личност у културном животу Босне и Херцеговине првих деценија 20. века, цењени југословенски андрагог, особа широких научних, културних и друштвених интересовања, Перо Слијепчевић се, живећи и радећи у Македонији тридесетих година 20. века, заинтересовао снажније но раније и за српску средњовековну архитектуру, религију, историју, књижевност. У време његовог ангажмана на Филозофском факултету у Скопљу, национални идентитет је препознан у вези са српском средњовековном културном традицијом, која је читавана као један од

²²caslav.nikolic@filum.kg.ac.rs

чинилица националног самодефинисања.²³ У архитектури је српсковизантијски стил означен као уметнички формат од државног значаја. Тридесетих година 20. века Скопље је било важно средиште проучавања средњовековне уметности, у коме су се окупљали и радове писали еминентни историчари уметности. У *Гласнику Земаљског музеја* у Сарајеву објављен је 1928. године Слијепчевићев рад „Старо гробље по Гацку”. Током наставничког рада у Великој медреси у Скопљу, Перо Слијепчевић се одредио и тумачењем абривијатурних знакова предсловенског доба, старих записа на каменим литицама, некрополама и сакралним објектима. Био је то, у другој фази Слијепчевићевог германистичког рада²⁴, скромни прилог о материјалној и духовној култури српског народа у Гацку.

„Перо је био један од најобразованијих људи свога времена на простору Херцеговине уопште, али је у Гацку и цијелој Херцеговини био мање познат него у свијету зато што је више био по свјетским метрополама и у страним земљама, а мање у родном Самобору и Гацку. Крстарио је од Самобора и Мостара до Беча и Женева, Рима и Америке с различитим наумима и у разним мисијама.” (Мандић Студо 1997: 250)

Одговарајући на позив Милана Кашанина да *Летопису Матице српске* пошаље све што жели да објави, Перо Слијепчевић је у писму од 25. децембра 1928. године новом уреднику књижевно-уметничког дела *Летописа* указао на свој рад о задужбинама. Методолошки карактер овога рада одредио је као естетички и интимно-осећајни, а своја запажања углавном је темељио на прегледу већ познатих референци. Једна реченица овог веома кратког писма нарочито се чини занимљивом, будући да говори о Слијепчевићевом наставничком ангажману на Филозофском факултету у Скопљу: „Но ова худа запосленост не да човеку ни да чита шта би хтео, а немо ли да пише.” (Слијепчевић према Кашанин 1974: 128–129) Перо Слијепчевић је 1927. године прешао са Велике медресе на Филозофски факултет, а ово писмо с краја 1928. године, спомен „худе запослености”, само назначава колико је послова као универзитетски наставник преузео на себе. На Кашанинову молбу од

²³Перо Слијепчевић је још у време свог ангажмана у сарајевском друштву „Просвјета” писао пригодне текстове о Светом Сави, у вези са светосавским свечаностима које су се 1922, 1923. и 1924. године одржавале широм нове државе. Приказивао је и туђе радове о старој српској култури (текст „Из старе српске књижевности” из 1921. године својеврсни је приказ књиге превода старих текстова Стојана Новаковића, а у раду „Свети Сава у народном предању” из 1927. године Слијепчевић је оценио и књигу предања о светом Сави Владимира Ђоровића). У Скопљу ће писати, а у листовима широм Југославије објављивати, радове о старим српским портретима на фрескама („Стари српски портрети на фрескама”, 1926. године), о записима на косовским турбетима („Записи на косовским турбетима”, 1926. године), о манастиру Матејићу („Излет у манастир Матејић”, 1927. године), о старим српским задужбинама („Поклонство по задужбинама”, 1929. године), о Пивском манастиру („Пивски манастир”, 1934. године) итд.

²⁴Прва германистичка фаза у раду Пера Слијепчевића отпочела је одбраном докторске тезе *Будизам у немачкој књижевности*, 1917. године у Швајцарској.

28. децембра 1928. године да му пошаље свој рад о задужбинама до 12. јануара, како би текст био уврштен у фебруарски број *Летописа*, Слијепчевић се јавља тек 14. јануара 1929. године, обавештава пријатеља о слању траженог рукописа, предлаже наслов и док моли за опроштај што рад није боље написан, отима му се једно „бога ми немам кад”. Студију о задужбинама Кашанин ће похвалити, чудећи се брзини којом се Слијепчевић упознао са описаним градивом и налазећи да управо Слијепчевићево мишљење и писање показују како се ништа „не може чинити без поетског дара, без моћи уобразиље, опште културе и без психологије и способности уживљавања и уосећања.” (Слијепчевић према Кашанин 1974: 132)

У раду „Поклонства по задужбинама”, објављеном у фебруарском броју *Летописа Матице српске*, Перо Слијепчевић систематизује своја сазнања о ктиторима, функционалном карактеру сакралних објеката, њиховој архитектури, сликарству, оригиналности итд. У појединим сегментима рада Слијепчевићев рукопис опредељен је не само уметничким већ и ауторовим патриотским осећањем, особито онда када су посредни опсервације ктиторских композиција. Он проницљиво описује одору задужбинара, њихова лица, поглед, моделе цркава у рукама ктитора, хералдичку симболику. Слијепчевић оспорава виђења по којима је српски средњи век условљен милитаристичким духом. Ратова јесте било, многи српски краљеви и цареви јесу их водили, али оно што суштински одражава српску националну културу сублимирано је у градитељском и уметничком стваралаштву. Обилазећи различите српске манастире, Слијепчевић је имао прилике да их упоређује, истражује са становишта епоха у којима су настајали, према историјском контексту њихове градње, према естетским својствима рада фрескописаца. Каткад би кроз опис сакралног здања исказао и утисак личног, емоционалног лука. Тако је, задивљен лепотом манастира Манасија, записао неколико поетских редова: „Ту се бели витка црква међу дванаест џиновских кула као кнегињица међу дванаест сурих витезова. Назваше је Манасијом, то јест мудро. Заклонила се од бесних пролазника и пуштахија, да пише и да мисли.” (Слијепчевић 1929: 5, према Максимовић 1997: 202)²⁵ У тексту „Пивски манастир”, из 1934. године, монографски су обрађени подаци о познатом херцеговачком манастиру, при чему Слијепчевић у једну целину интегрише хипотезе, којима се дописују и дочитавају непотпуни историјски подаци, и наративни фрагменту који су га могли надахнути: приче које су монаси преносили с генерације на генерацију, легенде о оснивању манастира, осврти и подаци из деветнаестовековних путописа итд.

У обимном раду „Старе српске задужбине” Перо Слијепчевић је своје опсежно знање из историје и културне историје изложио у есејистичко-наративној форми. Цивилизацијски положај српског народа Слијепчевић

²⁵Реч је о студији Пера Слијепчевића *Поклонства по задужбинама*, објављеној 1929. године.

препознаје у контексту византијске и европске историје и културе, „покушавајући да продре у психологију тадашњег човека и да оголи мотиве који су гонили краљеве и царе да подижу задужбине, па престрого закључује да су главни покретачи политичке тј. лично-династичке природе” (Пајић 1997: 170). Категорију религиозног Слијепчевић надређује категорији естетског, тиме што истиче да је у очувању византијског наслеђа за Србе најважније питање њиховог православног опредељења. Аутор одгонета како су радили средњовековни уметници, иконописци, портретисти, градитељи, на основу доступних података обликујући историјски преглед развоја српског сликарства, архитектуре и других видова уметничког делања фигура старе српске уметности. Слијепчевић жели да утврди шта је уметник средњег века „осећао и хтео да изрази”, па се у вези са задужбинама пита о могућности синтетичког увида:

„Хоћу ли моћи да их захватим тако рећи изнутра, синтетички, као један психолошки доживљај мога народа, а да се не изгубим ни у баналност емоције ни у понављање археолошко-стилских факата који се читају код страних и наших стручњака? Ја бих желео изазвати оно блескање и укрштање духовних сила у ком су ондашњи наши људи расли и стварали.”

(Слијепчевић 1972: 27)

Средишња тема текста „Старе српске задужбине” је ктиторство српских владара. Слијепчевић испитује шта је то мотивисало краљеве и царе да постану задужбинари, какве су биле политичке, друштвене и економске прилике у земљи чије је становништво активно учествовало у изградњи задужбина, које су то грађевине и зашто су постале неки од најрепрезентативнијих израза српске уметности уопште. Када би се сачинила једна мапа српских задужбина, била би то жива слика српске културе, богата лоза у коју се једно зрно разгранало:

„Развој задужбина могао би се представити на карти наше земље једном живом сликом: питома лоза ниче од морске стране, од жупне околине Скадарског језера; она расте на замерке пут севера, увија се затим између рашких планина кроз дубраве, савија онда на исток преко Метохије и Косова, па све даље на југ, низ Вардар, док јој витице не избише, за последњих Немањића, на Охридско језеро и чак на јонске отоке. Други јак лозов трс одвојио се од тога, па пошао на север долинама западне и источне Мораве, прешао доцније Саву и Дунав на Фрушку гору и даље, савио се на запад до Лепавине, просекао Босну, и у XVII веку завршио свој дуги круг у планинама Херцеговине и Црне Горе. На лози су гроздови, и свако зрно у грозду по једна црква. Јер те побожне грађевине воле да се тиће и гроњају на згоднијим местима у жупним и склонитим заветринама борбе, загрљене планином, запљуснуте реком (по

реци се многе и зову: Морача, Милешева, Студеница, Ресава, Грачаница). Већи гроздови задужбина стоје тако око Бојане, Ибра, Рашке, око Скопља и Прилепа, око Мораве, око Охридског језера, у Фрушкој гори, да не говоримо о Светој Гори. То је питома лоза српске културе. У светим тишинама писао је калуђер, клесао неимар, сликао сликар, док је друмом ишла јака рата, буне, разуре. У годинама маричке битке овако јадикује један стари преписивач: 'Поспјеси, грешни Синадине граматиче, дон'деже не постигнет' те с'мртное посеченије!'" (Слијепчевић 1983: 37)

Стварајући радове о уметности старих српских задужбина, Перо Слијепчевић је у свом писању реактивирао и неколико симболичко-реторичких модела српског песништва првих деценија 20. века – понајвише, чини нам се, испољивши интерес за формативне потенцијале косовских песама Милана Ракића²⁶ – али је, такође, исказао прецизне увиде у националну и светску историју и културу. Особиту препознатљивост његових радова чине казивање „у првом лицу и сликовитост постигнута стилским средствима метафоричног, метонимијског и поредбеног карактера”, јер управо речене особине одају „сугестиван и прочишћен поетски доживљај српске прошлости” (Летић 1989: 56). Војислав Ђурић је уочио како Слијепчевићеву стилистику одликује умеће конкретног говорења о апстрактним стварима и давања апстрактног смисла конкретним детаљима, што увећава слојевитост његових есеја. (Ђурић према: Милосављевић 1972: 20). Тако је, на пример, горда Византија

„царица’, ’витка и бела’ Манасија је ’кнегињица’, а ’мрачне куле’ око ње ’сури витезови’ који је чувају; гледање фресака за њега је ослушкивање ’парадирања Душанових оклопника’ и ’звечкања’ немањићких ’копљаника’; Милутинови сукоби са свештенством су борба ’мачева’ и ’крстова’ у којој су ’крстови’ победили; читање извијених црквенословенских ’писанија’ је ’слушање музике’, а свеукупно виђење цркве као места вековног окупљања припадника различитих друштвених слојева у разноликим костимима, као места свечаних обреда драматичних сукоба и мирења, звучних појања и скрушених молитви

²⁶Осврнувши се, у тексту „Старе српске задужбине” на Ракићеву песму о фрески са ликом Симониде, Перо Слијепчевић успоставља разуђенију историјску и културолошку перспективу за мишљење о нашем фрескопису: „Ракић је ожалио судбину Симониде чијој фрески Арбанас ножем копа очи. Могао је и више закукати да је казао целу ствар. Јесу кашто, дабогме, силеџије ударале и по фрескама. Али кад се ради о струготинама, то нису стругали душмани, него сујеверни бедници нашег рођеног народа. И тих је случајева далеко више. Краљ је оставио уметничку задужбину, а ’сиви варвари’ његова потомства виде у томе само фетиш којим се лечи болештина. Има нешто жалостније и од тога. Кад и сами управници манастирски, изгубивши сваки смисао за лепоту, а да им се црква гласније сија, премазују старе патиниране фреске и по њима молују своје нове. Ми данас имамо да скидамо тај нанос. Остало је, срећом, ипак доста тога, јер нису могли све да захвате ни сељаци ножем, ни игумани новцем и ферманом.” (Слијепчевић 1972: 62)

Слијепчевић с благонаклоним осмехом доживљава као 'весело позорје'." (Летић 1989: 56)

Слијепчевићев аналитички метод означава се као позитивистички и духовно-историјски, али тај је метод заправо пре дијалектички, јер у поступку који тај метод потврђује, по Петру Милосављевићу, „има и свестраности, и поређења, анализе и синтезе, апстраховања и уопштавања, стремљења ка сагледавању тоталности уметничких појава” (Милосављевић 1972: 20). Својство тоталног сагледавања појаве о којој пише Милосављевић уочава и онда када Слијепчевић говори

„о нашим средњовековним црквама па каже: 'Грачаница је (споља) песма хеленске еуритмије, апсолутног склада; али толико ведрa, насмејана, чак и гиздава, да би и у византијској Грчкој била необична. Ретко је наћи у другим земљама такво уједињење и мира и живота.' У самом том детаљу садржан је и цео концепт његовог есеја: детаљ је илустрација целине и целина сама: у њему је аналитички разложено оно што ту нашу цркву (и целу средњовековну архитектуру) чини византинском по стилу, али и оно што је чини особеном и самосвојном; синтезу византинског и нашег, дакле.” (Милосављевић 1972: 20)

Тему средњовековног наслеђа, са посебним задржавањем на компонентама националне идеологије и националног идентитета, Перо Слијепчевић најпотпуније приказује у огледу „Светосавске мисли”. Овај рад објављен је 1921. године у *Просвјетином народном алманаху*, који је сам Слијепчевић уређивао. Светог Саву Слијепчевић оцртава као човека самоодрицања и трпеливости, као подвижника који је свој живот подредио великој народној верско-просветној мисији. Узоритост Савиног дела надилази тренутак у којем је настајало, досежући, по Слијепчевићу, меру вечног и идеалног и уносећи наду у чекање слободе и смисао у животе прогоњених и поробљених. Православну веру и народну песму Слијепчевић препознаје као духовно-симболичку вертикалу која успоставља и одржава националнокултурни континуитет. Почетком двадесетих година Перо Слијепчевић ради на организацији просветног система у тек ослобођеној земљи, па не изненађује што у раду „Светосавске мисли” средишњом Савином улогом сматра просвећивање народа. „Поводом светосавских празника, просвећивање народа Слијепчевић је замишљао као зидање големих пирамида – једноставно по замисли и средствима, а тешко по извођењу, али се оно диже у грађевине које су трајније од држава и народа.” (Максимовић 1997: 195) Осим што је написао текст „Светосавске мисли”, Перо Слијепчевић је 1924. године у Сарајеву одржао и предавање о Светом Сави, у оквиру којег је размотрио питање Растковог самоодрицања – разлоге због којих је млади Немањић напустио световни живот владарског сина и посветио се искушеништву, далеко од родитеља и браће – као и потоњу улогу Светог Саве у

активностима Немањића у вези са формирањем државе и добијањем црквене самосталности. Расткову одлуку да напусти двор и оде на Свету гору Слијепчевић сматра исправном, налазећи да је такав чин мотивисан просветитељским настројењем младићевог духа. Слијепчевићево тумачење веома је занимљиво јер у причи о Растковом обраћењу препознаје просветитељску путању, само што та путања младића, као што је случај са Доситејем Обрадовићем, у 18. веку, биће не удаљава од манастира, него, упућујући га манастиру, а онда из манастира земљи и народу, доследно спаја сакрално са просветитељским. Слијепчевић веома уважава Савин доживљај породице, народа, земље као надличних вредности, па Савин повратак земљи вреднује као израз свести о погубности сујете и неслоге властеле, и о могућностима личног ауторитета и ангажмана у превазилажењу разједињујућих испољавања у друштву и држави. Слијепчевић подробно пише о Савиним дипломатским, државним и архијерејским пословима, док су увиди у Савин књижевни рад скромни, пошто, како је тај угао Савиног живота Слијепчевић сагледао, „Свети Сава, обузет бројним практичним пословима, није имао када да се систематски бави и књижевношћу”. (Максимовић 1997: 195)

У краткој недатираној белешци из Слијепчевићеве рукописне заоставштине говори се о црквама у северној Албанији. Судаћи по непосредности исказаних доживљаја, а уколико се уважи хипотеза о ауторству Пера Слијепчевића,²⁷ у хоризонту његовог истраживања средњег века можемо указати и на Слијепчевићево могуће путовање у северне делове Албаније. Величина странице указује на то да је припадала његовој црној бележници, што наводи на помисао да је управо Слијепчевић начинио и текстуални садржај на њој. Реч је о рушевинама цркве Светог Николе у Шатима, месту на два сата од Скадра, на јужној страни брега Цукали, уз десну обалу Дрима, где „латински натпис спомиње Краља Уроша” и где се може видети „груб рељеф у јужном зиду”. Испод текста налазимо и цртеж који приказује две фигуре, једну са скиптром и другу са погнутом главом и испруженом руком. Композиција фреске и ликови светаца били су по свој прилици веома занимљиви аутору записа, па их је неколиким оцртајима оловке и приказао. Могућно и зато како би у некој каснијој прилици тај цртеж означио, премда један нецеловит и провизоран документ, симболичку потпору за писање рада о српским средњовековним задужбинама.

Радови Пера Слијепчевића о старој српској уметности, о њеним историјским, културолошким, сакралним и симболичким вредностима, обично се посматрају на маргини укупног и веома садржајног филолошког, педагошког, културног и друштвеног ангажовања њиховог аутора. Број огледа Пера Слијепчевића о српској средњовековној култури

²⁷У десном углу странице стоји накнадно исписана напомена „ГЗМ 1900”, која претпоставља и могућност да је ова белешка само Слијепчевићев препис из неке друге публикације.

може се учинити се не само мањег броја него и научно скромнијег ефекта уколико се упореди са његовим радовима о српској и немачкој нововековној литератури, или ако се сравни са друштвеним значајем онога што је урадио као члан друштва „Просвјета“ за време балканских ратова, за време Првог светског рата или након рата, у Женеви, Америци, Босни. У приказима његовог рада истиче се како је Слијепчевићево дело, сагледано у целини, „доста неуједначено по вредности“, али се недвосмислено потврђује како највиши домети у том делу „јесу у исти мах и највиши домети српске књижевне критике и есејистике“, тако да и оно што је „његов просек, то је далеко изнад просека књижевне критике његовог доба“ (Протић 1983: 32). Слијепчевићеви радови о нашем средњем веку несумњиво заслужују ново читање и вредновање, јер се у њима могу уочити важни наговештаји мишљења и релевантни прилози савременој историзацији српске културе и уметности. Нова рецепција требало би да уважи не само културноисторијске распоне речених истраживања већ и функционалност историјскоуметничког и културноисторијског рада у ширем контексту вредновања активности и дела Пера Слијепчевића: у хоризонту бележења доследне посвећености, дакле онтолошке управљености једног човека свему што су народна, национална, културна вредност. Премда су историјскоуметнички радови у хоризонту целине филолошког ангажмана Пера Слијепчевића некако скровити, тихи, ипак је и његова мисао о уметности средњег века колико показатељ разноврсности Слијепчевићевог знања и аутентичног дара за научно проучавање те уметности и тога времена, толико показатељ и оне дубине културног искуства без које се ни централне димензије књижевног, културног или образовног израза не би могле тако снажно остварити.

ЛИТЕРАТУРА

Кашанин, Милан. *Сусрети и писма*. Нови Сад: Матица српска, 1974.

Летић 1989: Б. Летић, „Перо Слијепчевић и српска средњовековна уметност“, *Годишњак Института за књижевност, XVIII*, Сарајево: Институт за језик и књижевност у Сарајеву, 53–57.

Максимовић, Војислав. Перо Слијепчевић о старој српској умјетности и традицији. *Српска проза данас – Перо и Ђоко Слијепчевић: живот и дјело*. Радослав Братић (ур.). Билећа: Просвјета, Гацко: Просвјета, Београд: Планета, 1997, 194–204.

Милосављевић, Петар. Перо Слијепчевић. Предговор у: Слијепчевић, Перо. *Огледи*. Сретен Марић (избор и редакција). Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, 1972, 7–23.

Мандић Студо, Новак. Перо и Ђоко Слијепчевићи – Преданост нацији, науци и вјери. *Српска проза данас – Перо и Ђоко Слијепчевић: живот и дјело*. Радослав Братић (ур.). Билећа: Просвјета, Гацко: Просвјета, Београд: Планета, 1997, 247–254.

- Пајић, Сања. Перо Слијепчевић и српска средњовековна баштина. *Српска проза данас – Перо и Ђоко Слијепчевић: живот и дјело*. Радослав Братић (ур.). Билећа: Просвјета, Гацко: Просвјета, Београд: Планета, 1997, 166–173.
- Протић, Предраг. Књижевне критике Пере Слијепчевића. *Критички радови Пере Слијепчевића*. Предраг Протић (прир.). Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1983, 7–32.
- Слијепчевић, Перо. *Огледи*. Сретен Марић (избор и редакција). Нови Сад: Матица српска, Београд: Српска књижевна задруга, 1972.
- Слијепчевић, Перо. *Критички радови Пере Слијепчевића*. Предраг Протић (прир.). Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1983.

THE PROSPECTS OF THE STUDY OF MEDIEVAL ARTS IN THE WORKS OF PERO SLIJEPCÉVIĆ

Abstract: *The paper presents the basic positions of understanding of Serbian medieval culture and art in the works of the renowned scholar of Serbian literature Pero Slijepčević. During his life and work in Skoplje in the 1930s, Slijepčević was in direct contact with the signifiers of the Serbian cultural tradition, so he became more familiar with sacral art and architecture, history and literature of the Middle Ages. Pero Slijepčević's works on ancient Serbian art, its historical, cultural, sacral and symbolic values, are usually viewed at the margins of their author's overall and highly philological, pedagogical, cultural and social engagement. And yet, they can identify important perspectives on thought and relevant contributions to the contemporary historization of Serbian culture and art. Although these works are somehow hidden, silent in the horizon of Pero Slijepčević's overall work and engagement, his thought about the art of the Middle Ages is as much an indicator of the diversity of Slijepčević's knowledge and authentic gift for the scientific study of that art and time, as much of the depth of cultural experience. Without which even the central dimensions of literary, cultural or educational expression could not be so strongly realized.*

Key words: *Pero Slijepčević, Middle Ages, history, art, culture.*